

Aspecte privind relațiile dintre prefixoidele de origine greacă și latină în compusele românești

Adela MANOLII

Doctor în filologie, conferențiar universitar

E-mail: adela.manolii@usm.md

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1936-9708>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM (Chișinău)

Aspects Regarding the Relationships between Greek and Latin Origin Prefixoids in Romanian Compounds

Abstract

The Romanian language has been permanently enriched with prefixoids of Greek and Latin origin, penetrated simultaneously with various international formants. The formation of words with the help of prefixes and prefixoids is a characteristic phenomenon of the contemporary Romanian neological vocabulary. Being more numerous than the actual prefixes, prefixoids serve, as a rule, to create an imposing number of technical terms, thanks to inventions and discoveries of all kinds. The tendency of speakers to renovate their means of expression, to find as many affective forms as possible served as an impetus for the spread of words formed with prefixoids. Thus, prefixoids of Greek and Latin origin represent a rich source of formation of Romanian words, especially those belonging to the terminological fund.

Keywords: affixoid, prefixoid, suffixoid, derivation, composition, composition element, Romanian compounds.

Rezumat

Limba română s-a îmbogățit în permanență cu prefixoide de origine greacă și latină, pătrunse odată cu diverși formanți internaționali. Formarea cuvintelor cu ajutorul prefixelor și al prefixoidelor este un fenomen caracteristic vocabularului neologic românesc contemporan. Fiind mai numeroase decât prefixele propriu-zise, prefixoidele servesc, de regulă, la crearea unui număr impunător de termeni tehnici, grație invențiilor și descoperirilor de tot felul. Tendința vorbitorilor de a-și renova mijloacele de expresie, de a găsi cât mai multe forme afective a servit drept imbold pentru răspândirea cuvintelor formate cu prefixoide. Astfel, prefixoidele de origine greacă și latină reprezintă o sursă bogată de formare a cuvintelor românești, mai ales, a celor proprii fondului terminologic.

Cuvinte-cheie: afixoid, prefixoid, sufixoid, derivare, compunere, element de compunere, compuse românești.

Toate limbile împrumută cuvinte sau elemente de compunere din alte limbi. Lexicul românei contemporane conține un număr considerabil de cuvinte compuse, create pe baza afixoidelor de origine greacă și latină. Aceste vocabule, de cele mai dese ori, reprezintă termeni științifici și tehnici, cu caracter internațional, care pătrund în limba română din greacă, latină, franceză, engleză, germană, italiană etc. Aceste teme, de obicei productive, se aseamănă cu afixe, deosebindu-se totuși de acestea prin sensul lor „deplin”, prin etimologie, prin „specificitate semantică” (Martinet 1961, p. 134). Din cauza situației lor intermediare, temele în discuție au fost numite *afixoid* (*prefixoid* și *sufixoid*) (Vascenco 1975) sau *pseudoafix* (*pseudoprefix* și *pseudosufix*).

În literatura de specialitate se atestă mai mulți termeni care să denumească aceste segmente. Astfel, unii lingviști le numesc *elemente de compunere*, considerând că, prin analogie cu termenul *prefixoid* sau *pseudoprefix*, ar putea fi acceptat și termenul *sufixoid* (*pseudosufix*); situația, după părerea lor, ne-ar face să considerăm că există cuvinte alcătuite numai din prefixoid și sufixoid, fără rădăcină (Eremia 1979, p. 106). În alte lucrări, atestăm noțiunile *element terminologic prefixoidal* și *element terminologic sufixoidal*, iar o a treia categorie de lingviști, în special reprezentanți ai lingvisticii ruse (Stepanova 1979, p. 16), numesc afixoidele *semiafixe*.

Pledăm pentru termenul *afixoid*, cu două variante noționale: *prefixoid* (când este antepus) și *sufixoid* (când este postpus), acești termeni fiind alcătuiți din cuvintele *afix*, *prefix* și *sufix* + *-oid* (< gr. *εἶδος* „fel”). Preferăm termenul *afixoid*, deoarece susținem opinia cercetătorului Gr. Cincilei care motivează utilizarea termenilor în *-oid* pentru formanții cuvintelor prin funcționarea acestora în paralel în calitate de rădăcină și de afix, fiind reproduse, în mod regulat, în cuvinte de același tip (cf. Cincilei 1991, pp. 13, 99). În calitate de sinonime pentru termenii *afixoid*, *prefixoid* și *sufixoid* pot fi utilizate noțiunile *pseudoafix*, *pseudoprefix* și *pseudosufix*, toate cu sensul „element de compunere sau cuvânt cu ajutorul căruia se formează (în compunerea savantă) mai ales termeni științifici și tehnici” (DE 2002, pp. 722, 750).

Formarea cuvintelor cu ajutorul prefixelor și al prefixoidelor este un fenomen caracteristic vocabularului neologic românesc contemporan, prefixoidele prezentând totuși un interes mai mare. Fiind mai numeroase decât prefixele propriu-zise, prefixoidele „servesc, de regulă, la crearea termenilor tehnici al căror număr, grație invențiilor și descoperirilor de tot felul, depășește orice închipuire” (Baharu 2015, p. 193). Tendința vorbitorilor de a-și renova mijloacele de expresie, de a găsi cât mai multe forme afective, a servit drept imbold pentru răspândirea cuvintelor formate cu prefixoid. Astfel, prefixoidele de origine greacă și latină reprezintă o sursă bogată de formare a cuvintelor românești, mai ales, a celor proprii fondului terminologic.

Relevarea trăsăturilor distinctive ale afixoidelor poate contribui, într-o măsură mai mare sau mai mică, la delimitarea afixoidelor de afixe. Evidențiem, așadar, că:

- afixoidele sunt niște unități calitativ noi, intermediare între rădăcină și afixe;
- afixoidele au un caracter dublu: la nivel derivațional, se apropie de morfemele afixale, iar la nivelul analizei morfematice se aseamănă cu rădăcinile;

- afixoidele dispun de un conținut semantic concret, care poate fi ușor sesizat, apropiindu-se astfel de rădăcini;

- în limbile din care provin etimoanele în cauză funcționează ca unități lexicale autonome; fiind analizabile, reușesc să poată fi folosite ca formative pentru derivate cu baze românești (*Enciclopedia limbii române* 2001, p. 244);

- afixoidele provin, de obicei, de la substantive, verbe, adjective, nu și de la prepoziții sau adverbe;

- în terminologie, pe lângă rolul morfolexical, afixoidele au o valoare semantică precisă, indicând una dintre caracteristicile noțiunii desemnate de unitățile lexicale terminologizate;

- afixoidele se remarcă printr-o vastă productivitate, fiind utilizate în familii etimologice, aceleași în mai multe limbi actuale (franceză, engleză, germană);

- afixoidele nu apar sporadic, ci în baza sistemului de posibilități al limbii.

Astfel, procedeul de formare a cuvintelor cu ajutorul afixoidelor este bine conturat și viabil, cel puțin în domeniul termenilor internaționali, răspândit fiind în diverse limbi moderne.

Româna a împrumutat prefixoide din mai multe limbi, cum ar fi: din greacă (*acro-* < *ἀκρο* „extremitate, capăt”, *ciclo-* < *κύκλος* „cerc”, *cosmo-* < *κόσμος* „lume”, *foto-* < *φως, φωτός* „lumină”, *hidro-* < *ὕδωρ* „apă” ș.a.), din latină (*acv(i)-* < *aqua* „apă”, *bi-*, *bis-* < *bi, bis*), din slava veche (*vel-* < *вел(и)* „mare” (*velarmaș*) ș.a.), din turcă (*baș-* < *baş* „principal, cu gradul cel mai înalt” (*bașceauș*), *cara-* < *kará* „negru” (*Caramihai*) ș.a. Compusele cu prefixoide slave sau turcești, majoritatea substantive, sunt, în cea mai mare parte, nume de funcții și grade ierarhice (unele dispărute) și nume proprii (Ciobanu, Hasan 1970, p. 454), compusele cu prefixoide grecești și latinești însă au o sferă mai largă de întrebuințare, atestându-se în toate limbile romanice și constituind un sistem deschis de formare a termenilor tehnici prin care terminologia tehnico-științifică a limbilor romanice se integrează în terminologia tehnico-științifică internațională.

De fapt, formații lexicale cu prefixoide se atestă atât în limba literară, standard (gr. *anti-* „contra, împotriva” – *antișoc*, gr. *arhi-* „gradul cel mai înalt în care se manifestă ceva” – *arhicunoscut*; lat. *ante-* „înainte, dinainte” – *antebraț*, *circum* „împrejur; în jurul, circa” – *circumcisiune* ș.a.), cât și în limbajele de specialitate (lat. *api-* „albină” – *apicultură*, gr. *alo-* „altul, diferit” – *alofazie*, gr. *fito-* „plantă” – *fitocenoză*, gr. *psiho-* „suflet” – *psihopatie*, gr. *zoo-* „animal” – *zoofag* ș.a.).

Terminologia lingvistică românească are un înalt grad de abstractizare, recurgând la împrumutul elementelor de compunere greco-latină pentru a reuși să se formeze și să țină piept evoluției. Unii termeni preiau doar rădăcina grecească sau latinească, adăugându-i un prefix sau sufix (*afon* < α „fără” + φωνή „voce, sunet”, *diacronie* < δια „prin, peste” + χρόνος „timp”; *stilistică* < στόλος „stilet; bățul cu care se scria pe tăblițele de ceară”), termenii compuși însă pot avea diverse structuri:

– element grecesc + element grecesc: *acronim* < ἀκρη „capăt” + ὄνομα „nume”, *filolog* < φίλος „prieten; iubitor de” + λόγος „cuvânt, vorbire; știință”, *izoglosă* (*isoglosă*) < ἴσος „egal, la fel” + γλώσσα „limbă”, *agroglif* < ἄγρος „ogor” + γλύφειν „a grava”;

– element latin + element grecesc (sau invers): *pictografie* < pictus „pictat” + γράφω „a scrie”, *spectrograf* < spectrum „spectru” + γράφω „a scrie”, *polilingv* < πολύ „mult” + lingua „limbă”;

– element grecesc + cuvânt românesc: *hipercorectitudine* < ὑπερ „peste, deasupra” + *corectitudine*;

– element grecesc + element grecesc + element grecesc: *morfonologie* < μορφή „formă” + φωνή „voce, sunet” + λόγος „cuvânt, vorbire; știință”.

Din șirul elementelor care contribuie la formarea termenilor lingvistici compuși cele mai productive sunt prefixoidele:

• **hiper-** (< ὑπερ „peste, deasupra; excesiv de”) → *hipercorect*, *hipercorectitudine*, *hiperenglezism*, *hiperfranțuzism*, *hipergermanism*, *hiperliteralizare*, *hiperspaniolism*, *hiperurbanism*;

• **hipo-** (< ὑπο „sub”) → *hipocoristic*, *hipofonie*, *hiponim*, *hipotactic*, *hipotaxă*;

• **lexic(o)-** (< λέξι „cuvânt”) → *lexical*, *lexicograf*, *lexicografie*, *lexicolog*, *lexicologie*, *lexicon*;

• **neo-** (< νέος „nou; tânăr”) → *neogramatică*, *neogreacă*, *neolatin*, *neolingvist*, *neolingvistică*, *neolog*, *neologic*, *neologism*, *neologist*, *neologizant*;

• **omo-** (< ὁμοιος „la fel”) → *omofon*, *omofonie*, *omomorf*, *omograf*, *omografie*, *omogramă*, *omonim*, *omonimie*;

• **orto-** (< ὀρθος „drept”) → *ortoepic*, *ortoepie*, *ortografic*, *ortografie*, *ortografiere*, *ortogramă*, *ortologie*;

• **poli-** (< πολύ „mult, numeros”) → *poliglot*, *polilingv*, *polilingvism*, *polimorfism*, *polisemantic*, *polisemantism*, *polisemie*, *polisilabic*, *polisintetic*, *polisintetism*, *polisinteză*;

• **pseudo-** (< ψεύδος „mincinos, fals”) → *pseudoafix*, *pseudoetimologism*, *pseudofonetism*, *pseudonim*, *pseudoprefix*, *pseudosufix* etc.

Se atestă frecvent elemente care pot fi și prefixoide (la începutul cuvântului), și sufixoide (la sfârșitul cuvântului):

– **log(o)-** (< λόγος „cuvânt, știință”) → *logografie*, *logogramă*; *lexicolog*, *africanolog*, *antropologic*, *analogie*, *neolog*, *ortologie*, *sinologie* etc.;

-fon(o)- (<φωνή „voce, sunet”) → *fonograf, fonogramă, fonolog, fonolometrie, fonometru, fonostilistică; francofon, cacofonie, omofon* etc.;

-graf(o)- (<γράφω „a scrie”) → *grafolog, grafologie; lexicograf, monografie, omograf, ortografie, tahigrafie* etc.

Termenul *lingvistică*, grație diferitor prefixoide de origine greacă, contribuie la formarea numeroaselor cuvinte compuse: *geolingvistică, etnolingvistică, neolingvistică, psiholingvistică, macrolingvistică, microlingvistică, metalingvistică* ș.a.

Unele prefixoide sunt specifice sau apar cu predilecție în limbajele specializate, stabilind, adeseori, relații de sinonimie: **semi-/hemi-/demi-** „pe jumătate” – *semiîntuneric, hemipareză, demisec*; **intra-/endo-** „înăuntru” – *intramuscular, endocentric*.

În lucrarea „Dinamica lexicului românesc”, cercetătoarea Florica Dimitrescu (1995) afirmă că pseudoprefixele de origine grecească dețin superioritatea față de cele de origine latină atât cantitativ, cât și din punctul de vedere al productivității. De exemplu, în cazul prefixoidului de origine greacă **cardio-** (< gr. καρδιά „inimă”), în terminologia medicală se atestă numeroși termeni: denumiri de boli (*cardioscleroză, cardiospasm, cardiomegalie*), aparate (*cardiograf, cardioscop, cardiotașimetru, cardiosfigmograf*), specialiști (*cardiolog, cardiochirurg*) etc., pe când latinescul **cor, cordis** „inimă” se utilizează mult mai rar (*intervenție pe cord*) ca termen independent și nu ca element de compunere.

Analizând relația de sinonimie dintre prefixoidele grecești și cele latinești, constatăm că în limba română se preferă cei grecești.

Prefixoide de origine greacă	Prefixoide de origine latină
1. Mono- formează 86 de compuse (conform DTȘ) și 89 de compuse (conform DE);	1. Uni- formează 13 cuvinte noi (conform DTȘ) și 23 de cuvinte noi (conform DE);
2. Macro- atestă 84 de formații (conform DTȘ) și 24 de formații (conform DE);	2. Maxi- e atestat în lucrarea Floricăi Dimitrescu, nu și în cele două dicționare;
3. Micro- atestă 128 și, respectiv, 43 de formații;	3. Mini- nu este atestat ca prefixoid în DTȘ, iar DE consemnează 7 formații cu acesta;
4. Cosmo- oferă 16 și, respectiv, 19 cuvinte compuse etc.	4. Mondo- în cele două dicționare nu se atestă derivate ale acestui prefixoid etc.

Cercetătoarea Florica Dimitrescu afirmă că doar într-un singur caz un prefixoid de origine greacă înregistrează un număr mai mic de formații decât prefixoidele de origine latină: grecescul **poli-** (în raport cu latinescul **multi-**, la care s-ar putea

adăuga și elementul *pluri-* de aceeași origine) (1995, p. 171). Statistica efectuată însă demonstrează că grecescul *poli-* formează 144 și, respectiv, 171 de cuvinte derivate, iar latinescul *multi-* 11 și 25. Chiar dacă am suma derivatele prefixoidelor latinești *multi-* și *pluri-* (ultimul formează 7 și 22 cuvinte derivate), totalitatea lor nu ar depăși numărul derivatelor cu prefixoidul grecesc *poli-*. Faptul că există prefixoide sinonime duce la apariția unei concurențe în lexicul uzual și în lexicul fundamental, lucru care, după opinia lui Al. Graur, contribuie la evoluția vocabularului, în această concurență învingând, de obicei, prefixoidele care formează cele mai potrivite cuvinte pentru a exprima noțiunea în cauză.

În terminologia medicală, de exemplu, există numeroase dublete greco-latine:

Din limba greacă	Din limba latină	Semnificația
1	2	3
aden- < ἀδένας: <i>adenopatie, adenosarcom, adenoidită</i>	glandula, -ae	glandă
alg- < ἄλγος: <i>algofobie, algomanie, gastralgie</i>	dolor, -oris	durere
angio- < ἀγγείο: <i>angiografie, angioscleroză, angiopatie</i>	vas, vasis	vas
antropo- < ἄνθρωπος: <i>antropologie, antropometrie</i>	homo, -inis	om
artr- < ἄρθρον: <i>artralgie, artrectomie, artrologie</i>	articulatio, -onis	articulație
cardio- < καρδιά: <i>cardiogramă, cardiografie, cardioplegie</i>	cor, cordis	inimă
cefal- < κεφάλι: <i>cefalograf, cefalometru, cefalorahidian</i>	caput, -itis	cap
hemo-, hemat- < αἷμα, αίματος: <i>hematologie, hemoglobină, hematogen</i>	sanguis	sânge
nefro- < νεφρός: <i>nefralgie, nefrectomie, nefrografie</i>	ren, renis	rinichi
odont- < ὀδοντο- (δόντι): <i>odontalgie, odontoblast, odontogenie</i>	dens, dentis	dinte
oftalmo- < οφθαλμός: <i>oftalmologie, oftalmografie, oftalmoplegie</i>	oculus, -i	ochi

1	2	3
onco- < ὄγκος: <i>oncograf, oncometru, oncologie</i>	tumor	tumoare
pneum-, pneumon- < πνεύμονας: <i>pneumatofor, pneumatoliză, pneumococ</i>	pulmo, -onis	plămân
py-, pyo- < πύον: <i>piodermită, pionefrită, piotorax</i>	pus, puris	puroi
somat- < σῶμα, σώματος: <i>somatologie, somatometrie, somatotrop</i>	corpus, -oris	corp
stomat- < στόμα, στόματος: <i>stomatologie, stomatolog</i>	os, oris	gură

Este interesant să menționăm că între prefixoidele de origine greacă se atestă **relații de omonimie**. De exemplu:

a) *fono-* < φωνή „voce, sunet” (*fonogramă, fonolit, fonometrie, fonoscop, fonotecă* etc.) și *fono-* < φόνος „ucidere, omucidere, asasinare” (*fonofobie, fonomanie* etc.);

b) *hidro-* < ὕδωρ „apă” (*hidrocefalie, hidrocultură, hidrofon, hidromanie, hidrogen* etc.) și *hidro-* < ἵδρος și ἰδρός „sudoare” (*hidropedeză, hidropoeză, hidroree* etc.);

c) *halo-* < ἅλας, ἅλατος „sare” (*halofob, halogen, halomorf* etc.) și *halo-* < „degetul gros” (*halomegalie*), precum și *halo-* „diametru” (*halometrie, halometru* etc.).

Prezența prefixoidelor omonime demonstrează vechimea elementelor grecești în limba română, precum și necesitatea, importanța acestora în formarea termenilor tehnico-științifici.

Unele afixoide sunt specifice unui domeniu anume (*alg-* < ἄλγος „durere”), altele însă pot fi atestate în componența termenilor din diverse domenii (*-graf-*: *spectograf, grafologie, -log-*: *logopedie, filolog, stomatolog, biolog, ecolog*).

Cele mai multe afixoide se atestă în componența termenilor cu circulație internațională și, mai rar, în cuvinte formate pe teren românesc. Limba română s-a îmbogățit în permanență cu prefixoide de origine greacă și latină, pătrunse odată cu diverși formați internaționali, de cele mai multe ori, prin intermediul altor limbi (*a autocontempla, pirogravură, micromoleculă* ș.a.). Încorporarea și integrarea lor în limbajul actual este motivată de tendința generală de internaționalizare a lexicului limbilor moderne, mai ales în domeniul terminologiei tehnico-științifice: Dominante numeric rămân a fi totuși cele de origine greacă.

Referințe bibliografice:

- BAHNARU, Vasile. *Lexicologia limbii române*. Chișinău, 2015.
- Sincilei = ЧИНЧЛЕЙ, Г. С. *Очерки по деривации в современном французском языке*. Кишинэу, 1991, 120 с.
- CIOBANU, Fulvia, HASAN, Finuta. *Formarea cuvintelor în limba română*. Vol. I. *Compunerea*. Editura Academiei R.S.R., 1970, 380 p.
- DE = *Dicționar enciclopedic*. Chișinău: Editura Cartier, 2002, 1674 p.
- DIMITRESCU, Florica. *Dinamica lexicului românesc*. Clusium: Logos, 1995, 336 p.
- DTȘ = ANDREI, Nicolae. *Dicționar de termeni științifici*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- Enciclopedia limbii române*. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”. București: Univers Enciclopedic, 2001, 638 p.
- EREMIA, Anatol. *Contribuții la studiul formării cuvintelor în limba moldovenească*. Chișinău: Știința, 1979, 273 p.
- MARTINET, André. *Éléments de linguistique générale*, ed. a II-a. Paris, 1961, 205 p.
- Stepanova = СТЕПАНОВА, М. Д. О соотношении словосложения и словопроизводства: проблема полуаффиксации. În: *Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научной технической терминологии*. Москва, 1979.
- VASCENCO, Victor. *Probleme de terminologie lingvistică*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1975.

Notă: Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

Primit: 28.08.2024

Acceptat: 09.12.2024